

УДК 811.111'37

ТИПОЛОГІЯ Й АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ

Михайло Полюжин

Закарпатський державний університет

У статті розглядається типологія концептів та види концептуальної інформації, а також деякі способи проведення концептуального аналізу. Запропоновано докладну класифікацію концептів та описано їх відмінності від інших структур репрезентації знань про навколишню дійсність. Зроблено висновок про те, що концептуальний аналіз спрямований на виявлення змісту концептів, формалізацію того, що притаманне інтуїції та наявне в колективному несвідомому й виражається мовленням. Тому найбільш прийнятною для дослідження значень слів у різних мовах є комплексна методика, яка враховує результати дефініційного, контекстуального, етимологічного й концептуального аналізу.

Ключові слова: типологія, концепт, концептуальна інформація, концептуальний аналіз, комплексна методика, категорія, прототип.

Із подальшим розвитком семантики й виходом її за закріплені за нею раніше межі дослідження все більше проявляється «нова реальність» мовознавства, для успішного вивчення якої потрібен новий інструментарій. Таким інструментарієм, як нам видається, стала нова мова опису, що забезпечує пізнавальний процес і попередню фіксацію його результатів, яка згодом привела до становлення нової методології. В основі цього процесу лежить поняття «знання», яке протягом багатьох років розглядалося як явище соціально-культурне і психологічне, хоча роль природної мови як основної форми фіксації наших знань про світ і як джерела вивчення цих знань залишалася нез'ясованою. І тільки з розвитком комп'ютерного моделювання у лінгвістиці настало розуміння того, що без загального контексту знань про світ як автора висловлювання, так і адресата не можна домогтися успіху в ускладнених сьогодні способах і сферах комунікації. Розвиток науки про знання відбувався перш за все на базі вивчення семантичних проблем, тому увага когнітологів у кінці минулого століття все більше зосереджується на розгляді мови як пріоритетного засобу фіксації й передавання знань про навколишню дійсність. Унаслідок взаємодії лінгвістики з філософією, наукою про знання, психологією й культурологією антропологією в лінгвістичній семантиці ввійшли в ужиток терміни «концепт», «категорія», «прототип».

Когнітивність лежить в основі формулювання концептуальної картини світу й відображає процес сприйняття й осмислення дійсності, який утілюється у типових для тієї чи іншої мови концептах. При цьому зауважимо, що відображення світу у свідомості людини здійснюється за допомогою не однакових, а різних за своєю організацією і змістом концептах, які по-різному репрезентуються у свідомості носіїв мови чи її варіанта. Як базова категорія когнітивної семантики концепт („стереотип свідомості“) реалізує зв'язок мисленнєвої діяльності людини з мовою взагалі та її

безпосереднім репрезентантом у вигляді слова зокрема, без якої неможливе його існування. Саме розгляду типології концептів і деяких способів проведення концептуального аналізу присвячена наша стаття.

Першим із сучасних авторів, які на основі антропологічного підходу до вивчення мови, закладеного Гумбольдтом, Сепіром і Уорфом, дійшли висновку про те, що ми концептуалізуємо світ не безпосередньо, а через мову, була А. Вежбицька [7, с. 46]. На думку А. Вежбицької, концепт – це об'єкт із світу «Ідеальне», що має ім'я та відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність», яка дана нам у мисленні (а не у сприйнятті) саме через мову, а не безпосередньо [8]. Тому вона запропонувала скористатися термінами «концепт-мінімум» для передачі поняття неповного обсягу смислу слова, характерного для пересічного носія мови, і «концепт-максимум», що означає повне володіння смислом слова. Ці два концепти беруть активну участь у формуванні фонду знань індивіда й передаванні інформації.

Якщо концепт є об'єктом аналізу, то концептуальний аналіз може бути методом експлікації концептів. Когнітивний і семантичний аналіз відбувається на різних рівнях абстракції: якщо семантичний аналіз здійснюється на рівні соціальних або культурних явищ, то когнітивний – реалізується на вибудовуванні носієм мови своєї власної моделі, яка не завжди збігається з моделями, створеними іншими носіями тієї самої мови.

Поняття «концепт» широко використовується при когнітивному аналізі різних мовних рівнів: частин мови (Р.Лангакер, О.С.Кубрякова), окремих класів слів-предметних імен (А. Вежбицька, Р.М. Фрумкіна, О.В. Рахіліна), дієслів (Л. Телмі, О.С. Кубрякова), лексичних одиниць (Р.Джекендоф, Ч. Філмор, О.П. Бабушкін), синтаксичних категорій (З.Д.Попова). Різні автори об'єднані відносно спільною метою, але вони при цьому дотримуються неоднакових шляхів досягнення цієї мети, використовуючи часом відмінні методи й отримуючи різні результати. Дослідницькі прийоми концептуального аналізу характеризуються такими особливостями:

- 1) залучення внутрішнього досвіду автора звернення до життєвої практики й апперцепційного фонду читача, який залежить від запасу знань і загального змісту духовного життя людини, а також від її психічного стану в момент сприйняття навколишньої дійсності. Такої думки дотримується і А. Вежбицька, вважаючи, що лінгвіст не може описати концепт, не звертаючись до свого внутрішнього світу [9, с. 32].
- 2) звернення до мовного чуття й лінгвістичної ерудиції читача, тобто до його прагматичної компетенції. Головним у цьому прийомі є проблема інтерпретації значення концептів.
- 3) опис окремих концептів, предикатної лексики, назв властивостей, станів і складніших відношень, при якому результатом вважається запис тлумачення концепту формалізованою семантичною метамовою.
- 4) спрямованість тільки на певне коло „культурних“ концептів, до складу яких входять такі, як „свобода“, „справедливість“ і т.ін., що належать радше до культурології або філософії, ніж до лінгвістики.

Виступаючи узагальненням значень усіх слів класу, концепти є семантичною категорією найвищого ступеня абстракції, яка включає в себе всі окремі значення конкретизації загальної семантики й зумовлює функціональний потенціал мовної одиниці до її реалізації в мовленні, отримуючи як стисле, так і розгорнуте уявлення в різних лексемах. За словами Н.К. Рябцевої, концепт має логічно організовану динамічну структуру, що складається з вихідного базового елемента й пов'язаних із ним через прототипне значення похідних елементів [4, с. 27]. Поширеною є думка про те, що концепти є своєрідними культурними артефактами суспільства, яке їх створило. Вивчення концептуального змісту слова пов'язано з виявленням способів

відображення в його семантиці культурно-специфічних концептів. При цьому зауважимо, що не бажано ні ігнорування культурної своєрідності концептів, яке веде до гіпертрофування універсальності слів, ні нехтування їх культурно й варіантно зумовленою специфікою, оскільки це може викликати перебільшення особистісних чинників у їхній інтерпретації.

У сучасній лінгвістиці на основі праць Ю.С. Степанова, Н.Д. Арутюнової, О.С. Кубрякової, З.Д. Попової, І.А. Стерніна, О.В. Бабушкіна й ін. намітилася типологія концептів, яка за своїм змістовим наповненням набула такого вигляду: а) концепт-уявлення (мисленнева картинка); б) концепт-схема; в) концепт-фрейм; г) концепт-сценарій; д) концепт-конструкт; е) концепт-інсайт; є) концепт-гештальт. За мовною репрезентацією виділяються: а) рамкові концепти; б) концепти дії. За ступенем інтеграції семантичних структур: а) суперконцепти; б) макроконцепти; в) базові концепти; г) мікроконцепти. За роллю концепту у структурі мовного значення: а) концепти-класифікатори; б) інтегровальні концепти; в) концепти-усунення. Концепти буття, часу, дії, стану, кількості і т.ін., будучи основними універсальними, в яких здійснюється подійно-динамічна репрезентація світу, створюють основу мовних категорій.

Концепти базового рівня займають проміжне становище в ієрархії від загального до конкретного. Це рівень, на якому загальні обриси складників категорії сприймаються як подібні. Назви понять базового рівня, як правило, найкоротші, найпоширеніші й конкретно нейтральні (*напр. кішка, собака, птах*), які історично виникли раніше від інших у лексиконі конкретних мов.

На відміну від концептів, макроконцепти є глобальними, масштабними сутностями, оскільки їм властива величезна систематизувальна сила. Макроконцепти на зразок „жити“, „працювати“, „рухатися“, „розмовляти“ слугують для виявлення й систематизації великих ієрархічно організованих груп лексики. Макроконцепт може піддаватися численним семантичним уточненням і різноаспектній конкретизації. Концептуальні перетворення й розгортання вихідного глобального поняття фіксуються у блоках лексем різного обсягу, які наперед визначають багатоступеневу будову функціонально-семантичної сфери, що наочно представлено в функціонально-когнітивному словнику. Термін „суперконцепт“ («мегаконцепт») орієнтований на функціонально-комунікативний потенціал глобальної ментальної одиниці та проявляється у цілісному утворенні з широким значенням, що виступає базою мовної картини світу. Суперконцепт – це глобальна семантична категорія, яка організовує певну частину словника; це семантичний потенціал одиниці до її реалізації в мовленні, що отримує стислу або розгорнуту репрезентацію в різних мовних одиницях.

У мові суперконцепт проявляється як багаторівнева сутність. Кожен тип значення пов'язаний із загальним поняттям різними смисловими відношеннями, серед яких суперконцепт виражає найбільш абстрактне глобальне значення, виступаючи вершиною концептуального класу. У суперконцепті представлена сукупність знань про об'єкти й ситуації у всій багатогранності зв'язків і відношень. Суперконцептами, наприклад, можуть виступати такі ядрові дієслова, як „працювати“, „розмовляти“, „жити“, „рухатися“. До складу суперконцептів можуть входити менші за змістовим обсягом концепти, наприклад, суперконцепт „рухатися“ може розпадатися на такі окремі концепти: „рухатися по землі“, „по воді“, „в повітрі“, „рухатися на транспорті“. Уся сукупність вербалізованих концептів утворює концептосферу мови, яка проявляється як дуже складна система, утворена перетинами й переплетеннями численних і різноманітних структур, що організовують концепти то у ряди, то в поля з центром і периферією, то в розгалужені дерева з перехресними посиланнями.

У мовній семантиці виявлено велику різноманітність концептів, які не вкладаються у традиційні межі понять і уявлень. Концепти, які стоять за вербальними одиницями, можуть розрізнятися у вигляді таких структур репрезентації знань, як мисленнєва картинка, фрейм, схема і сценарій.

„Мисленнєва картинка“ або концепт-репрезентант є знанням про „зовнішні“ характеристики предмета. Змістова сторона „картинки“ не зводиться до сприйняття „зовнішніх“ даних, властивих якомусь одному предмету. Будь-якій людині неважко на папері зобразити обриси будинку, тварини, дерева і т.ін.

Однією з центральних структур у когнітології є фрейми. Теорію фреймів уперше запропонував у науковий вжиток у 70-х роках минулого століття М. Мінський. Відправним моментом для виникнення його теорії слугує той факт, що людина, намагаючись впізнати нову для себе ситуацію або по-новому подивитися на вже звичні речі, вибирає зі своєї пам'яті певну структуру даних (образ), який називається фреймом із таким розрахунком, щоб шляхом зміни в ній окремих деталей зробити її придатною для розуміння ширшого класу явищ і процесів. Фрейм є структурою даних для представлення стереотипної ситуації, яку можна зобразити у вигляді мережі, що складається з вузлів і зв'язків між ними. На думку М.Мінського, „верхні рівні“ фрейму чітко визначені, оскільки утворені такими поняттями, які завжди справедливі стосовно передбачуваної ситуації. На нижчих рівнях є багато особливих вершин-терміналів або лакун, які повинні бути заповнені характерними прикладами й наявними відомостями. Фрейм як складна категорія свідомості є універсальною категорією, що об'єднує різноманітні знання людини, весь її духовно-практичний досвід [3].

Оскільки фрейм імплікує комплексну ситуацію, його можна зіставити з „кадром“, в рамки якого потрапляє все, що типове й суттєве для певної сукупності обставин. Прикладами фреймів можуть слугувати: „магазин“, „ресторан“, „лікарня“ і т.ін. Лексикографічна „скупість“ фрейму компенсується нашими знаннями, „об'ємним“ баченням місця, що називається кожним із них. Інакше кажучи, фрейм – це пресупозиційна модель, тобто людина сприймає ту чи іншу мовну структуру як фрейм, якщо вона володіє знаннями про реалію, позначену словом і якщо їй відома послідовність подій, що її очікують у межах конкретної ситуації. Звідси можна розглядати фрейм як об'єктивацію соціального досвіду людини.

Як і концепти, фрейми характеризуються різним функціонально-змістовим обсягом. Мікрофрейм містить у собі знання про конкретні поодинокі ситуації. Макрофрейм передає різнобічну інформацію про способи розгортання макроконцепту, що об'єднує різнотипні події в широкому розумінні цього слова, включаючи всі їхні видозміни й модифікації. Пор., напр., англ. *Children are running on the sportsground*; укр.: *Діти бігають на спортивному майданчику*. Бігати де (по лузі, по полю, по дорозі), бігати як (швидко, повільно, наввипередки); бігати з ким (з друзями, з собаками, зі спортсменами).

Теорія фреймів була розроблена, за словами М.Мінського, щоб пояснити швидкість сприйняття й мислення людини, а також фактичну відсутність ментальних явищ, що піддаються спостереженню й супроводжують ці процеси. Фрейми реалізують різні способи представлення знань, які отримали активізацію у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини. Через типові ситуації й події вони розкривають способи розгортання концепту.

Мисленнєве утворення „схема“ знаходиться близько до концепту „мисленнєва картинка“. Під концептом „схема“ мають на увазі ряд символів, за допомогою яких репрезентується когнітивна схема, сприймаються й обробляються структури „зовнішнього“ світу у „внутрішньому“ світі свідомості людини. У вигляді схеми можна легко уявити собі „дерево взагалі“ – стовбур і гілки, які відходять від нього;

„взуття-взагалі“ – схема, що повторює форму ноги людини і т.ін. Схема абстрагується від деталей для того, щоб здійснювати категоризацію й допустити виникнення подальшої думки й дії, що ґрунтується на категоризації. Схеми є концептуальними структурами, за допомогою яких формується перцептивна й когнітивна картини світу, що певним чином розчленовуються за допомогою лексичних засобів. Концепт-схема актуалізує просторові семи, семи міри, розміру, і т.ін., напр., англ.: *tall as a beanpole*, укр. *коломенська верста*; англ. *precious little*, укр. *кіт наплакав*.

Сценарії відрізняються від фреймів вирішальним фактором часового виміру, – це фрейми в динаміці. Сценарій, на відміну від фрейму, є повним пакетом інформації та містить у собі розгорнуті прототипні знання. Крім того, він складається з декількох актів чи епізодів, кожен із яких дробиться на більш зручні одиниці, а їхні значення, у свою чергу, залежать від культури і соціальних чинників. Добре розроблений сценарій – це заздалегідь підготовлений причинний ланцюжок, що репрезентує звичну послідовність подій. Користувач сценарію пов’язує в одне ціле ідеї, що не можуть бути співвіднесені за своїми зовнішніми рисами: він робить це, спираючись на структури пам’яті, в якій вони вже впорядковані. Прикладом сценарію часто слугують фразеологізми на зразок: *грати у хованки*, *крутитися як білка в колесі*, *плювати проти вітру* і т. ін.

Мисленнєві картинки, схеми, фрейми і сценарії, що „схоплюються“ лексикографічною фіксацією, не є кінцевим рядом у списку структур представлення знань. До них можна додати такі ментальні утворення, як „інсайт“– „проникнення в суть“ від англ. *insight* – проникливість, здатність проникати. Це семи, які несуть інформацію про склад предмета, його зовнішній вигляд і функціональне призначення, наприклад, *ножиці* (інструмент для різання, що складається з двох лез із кінцевими ручками, з’єднаними посередині гвинтом). Окрім них, у структурі представлення знань включаються й поняття-сполучення компонентів, позбавлених образних, просторових, будь-яких чуттєвих компонентів сприйняття; вони декодуються умовиводами, тобто чисто логічними визначеннями, наприклад: *честь* (достойне поваги й гордості, моральні й етичні принципи особистості; хороша незаплямована репутація, добре ім’я); *совість* (почуття моральної відповідальності за свою поведінку перед навколишніми людьми, суспільством) і т.ін. Інсайти можна охарактеризувати як найпримітивніші за своєю організацією денотати, особливості структури яких відомі будь-якій людині з раннього дитинства й тому немає потреби в їхньому докладному тлумаченні.

У способах сприйняття людиною дійсності, у реалізації нею пізнавальних процесів виявляються своєрідні сутності – гешталти. Вони організують моторні акти людини, тобто слугують універсальним засобом організації її діяльності. Їх прояв у мові є лише одним із ряду можливих при когнітивному підході, що спирається на досвід багатьох носіїв і відображений у сполучувальних властивостях лексеми. При цьому зауважимо, що мовні концепти прототипно, тобто нерівномірно організовані за принципом центр – периферія. Когнітивна діяльність вимагає поєднання двох принципів: структурної стабільності та гнучкого пристосування. Для ефективності вимагається на певний час зберігати постійний спосіб організації системи категорій у той час, як система повинна бути досить гнучкою, щоб пристосуватися до змін. Прототипна організація значення оптимально відповідає цим вимогам тому, що прототип має легко виділяти прототипні значення й відрізнити їх один від одного в більш аморфну, піддану змінам, залежну периферію. Проведені дослідження за останні роки доводять, що теорія лексичної семантики може допомогти у формуванні кращих, глибших і точніших словникових визначень, орієнтованих на концептуалізацію дійсності. Так, наприклад, функціонально-

когнітивний підхід при укладанні словників здійснюється на основі антропоцентризму, що репрезентує всю лексичну систему мови через сприйняття конкретної людини. Оптимальний ідеографічний словник пропонує когнітивну систематизацію лексики, розглядаючи в першу чергу концепти, пов'язані з людиною: „буття“, „рух“, „діяльність“, „стан“, „сприйняття“, „володіння“. Кінцевим завданням лінгвістики, як відомо, є максимальне наближення опису значення до реальної компетенції носіїв мови. Основна ідея ідеографічного функціонально-когнітивного словника, на відміну від подібних словників Роже, Дорнзайфа, Халліга і Вартруба, полягає у презентації лексичного складу мови у вигляді системи великих за обсягом функціонально-семантичних сфер і семантичних полів, що входять до їх складу.

Успішне проведення роботи над укладанням ідеографічного функціонально-когнітивного словника неможливе сьогодні без знання нових методів і прийомів проведення концептуального аналізу, який у вітчизняній літературі часто вживається поряд із терміном „когнітивний аналіз“. Переваги концептуального (когнітивного) аналізу полягають перш за все в тому, що він допомагає представити семантичні відношення між різними словами як вузли когнітивної структури, дозволяє більш наочно й чіткіше пояснити семантичні зміни, утворення ідіом, синонімію і т.ін. Останнім часом проблематика когнітивного аналізу зосереджена навколо таких двох напрямів: концептуального і фреймового аналізу. Розглянемо кожен із них зокрема.

Концептуальний аналіз спрямований на виявлення змісту концептів, формалізацію того, що притаманне інтуїції та наявне в колективному несвідомому й виражається мовленням. Його основна увага зосереджується навколо знань про світ, зв'язок мовних знань із позамовними. Аксиоматичним є часто висловлюване сьогодні твердження про те, що не можна отримати вичерпного опису концепту, хоча в цьому й немає потреби, оскільки для його репрезентації в мові достатньо зосередити увагу лише на його основні прототипні вузли. Такий підхід уможливило достатньо повний для успішної комунікації опис концепту в тій чи іншій мові.

Сьогодні все більшого поширення набуває думка про те, що у слові відображено два типи концептуальної інформації 1) змістова інформація, звернена до позамовного ряду, та 2) інтерпретаційна інформація, що містить у собі мовні знання і „... яка маніфестується в системних парадигматичних і синтагматичних зв'язках слова, що виступає одиницею мови“ [10, с. 43]. Відповідно до цього виділяють декілька напрямів концептуального аналізу, який, по-перше, може мати позамовну спрямованість, коли досліджуються конкретні фрагменти дійсності, відображені в концептах і репрезентовані конкретними іменниками, по-друге, концептуальний аналіз може мати й мовну спрямованість, коли перевага віддається дослідженню способів мовного вираження концептів. Часто використовується поєднання як мовних, так і позамовних даних.

У практиці концептуального аналізу поширення отримали різні методи і прийоми дослідження. Так, для аналізу концептів, за якими стоять конкретні об'єкти, використовується метод внутрішньої інтроспекції дослідника, відповідно до якого «... щоб зрозуміти значення слів, що називають продукти діяльності людини, необхідно перш за все зрозуміти їхню функцію» [12, с. 37]. На думку А. Вежицької, функціонування об'єкта в типовій для нього ситуації допомагає виявити зміст відповідного концепту.

Для виявлення концептуального наповнення тієї чи іншої мовної одиниці часто звертаються до її словникового тлумачення на тій підставі, що словникові дефініції лексичних одиниць відображають мовну ментальність носіїв певної мови і, отже, можуть надати відповідну допомогу для відтворення концепту [10, с. 8; 2, с. 19]. Дослідники, які використовують цю методику, виходять із того, що семи,

експліковані у словниковому визначенні, дозволяють виявити відмінності в концептах, репрезентованих цими мовними одиницями.

Однак погоджуємося із зауваженням Р.Джекендофа, що далеко не завжди з дефініції можна отримати виразне уявлення про концепт [11]. Дослідник, як цілком справедливо вважає І.А.Стернін, не повинен надто покладатися на словникові дефініції, орієнтовані не на виділення істотних ознак відповідних концептів, а на впізнавання значень слів. Крім того, дефініції нерідко містять у собі суперечності й характеризуються неповнотою опису семантики слів. Необхідно враховувати й той факт, що значення слів змінюються, тому кожен дослідник повинен піддати словникові дефініції логічній та семасіологічній верифікації – проаналізувати денотати, уточнити склад значень і структуру їх компонентів з огляду на реальне слововживання [5]. Крім того, не можна забувати й те, що дефініції, лише частково відображаючи структуру концепту, лексико-семантичний варіант слова й ознаки концепту, репрезентованого тим чи іншим словом, не збігаються.

У зв'язку з тим, що словникові дефініції містять у собі далеко не повну інформацію про зміст концепту, значного поширення у практиці концептуального аналізу набув метод опису концептів на базі контекстів уживання мовних одиниць, які репрезентують цей концепт. У практиці проведення такого концептуального аналізу найчастіше використовується поєднання аналізу на основі словникових дефініцій і аналізу контекстів. Для аналізу зазвичай береться текстовий матеріал, виділяються групи контекстів, у яких функціонують мовні засоби з подібним значенням [10, с. 41]. Прихильники цього напрямку виходять із твердження про те, що аналіз сем, які актуалізуються в різних уживаннях слова, дозволяє вичленити концептуальні ознаки. Саме вони і складають зміст концепту [5]. Принагідно зауважимо, що в мовленні слово реалізує не весь, а тільки певну частину свого змісту. Чим у більшій кількості знайдених фраз уживається слово, тим більший обсяг знання про відповідний об'єкт „схоплений“ певною звуковою послідовністю [1, с. 99-100]. Крім того, аналіз слововживань дозволяє виявити як універсальні, так і специфічні характеристики змісту досліджуваного концепту. Звідси випливає, що концепт може бути відтворений за окремими змістовими ознаками, які відповідна лексема виявляє в контексті. Хоча майже ніде не обговорюється обсяг досліджуваного матеріалу, однак це має велике значення для проведення наукового аналізу з огляду на те, що питання про характер і обсяг мовної вибірки є важливою передумовою достовірності висновків.

На сторінках лінгвістичної літератури висловлюється цілком справедлива думка про те, що описати концепти, які співвідносяться з абстрактними іменниками або назвами актантної структури (що задають ситуацію), простіше, ніж концепти, співвіднесені з конкретними іменниками [14]. Окрім указаних методик, для реконструкції концептів, за якими стоять абстрактні сутності, є також методика опису абстрактних концептів через універсальні семантичні примітиви. Мова примітивів, на думку А. Вежбицької, дозволяє експліцитно й виразно описати весь простір значень у всіх мовах [13, с. 326]. Семантичні тлумачення, вважає А. Вежбицька, „... є досить точним і гнучким інструментом концептуального аналізу й дозволяють нам виявити тонкі й важко вловлювані відтінки значення, які традиційний аналіз навіть не намагався уявити“ [там само, 338-339]. Відповідно до цього підходу пропонується використати тлумачення, подібні до прототипних моделей поведінки або сценарії, які задають послідовність думок, бажань і почуттів. Оскільки емоційні концепти задаються ситуаціями, типовими для відомих переживань, то їх можна визначити в термінах прототипної ситуації та прототипної реакції на неї. За допомогою прототипів, на думку дослідниці, можна сконструювати кращі й глибші визначення, орієнтовані на різноманітну концептуалізацію дійсності

людиною, відображену й втілену в мові. Важливо при цьому, щоб тлумачення були інтуїтивно зрозумілі та піддавалися верифікації.

Важливим є те, що концептуальний аналіз враховує семантичну й синтаксичну сполучуваність мовних одиниць. Висловлюється також справедлива думка про те, що зі сполучуваності слів можна вивести як спільні, так і ті характеристики, які виключають одна одну – універсальні й специфічні. Так, наприклад, участь у генетивних конструкціях відрізняє синтаксис імені „фігура“ від синтаксису імені „людина“. У більш ранніх роботах цього напрямку сполучуваність слів описувалася як їхня семантична валентність. Для аналізу концепту проводився семантичний опис одного слова відповідно до іншого в парадигматичних або синтагматичних зв'язках. Результатом виявилось часткове тлумачення досліджуваного слова, а сума таких тлумачень репрезентувала достатньо повний опис концепту.

Аналіз слововживань дає змогу моделювати фрагменти дійсності, оскільки саме у сполучуваності імені проявляється багатство його елементів, що складають зміст концепту. Так, Л.О.Чернейко проводить дослідження абстрактних концептів через дієслівну або іменну сполучуваність. Із буквального прочитання дієслова або імені виводяться гешталти, які структурують концепт. Отже, через сполучуваність здійснюється символізація абстрактної сутності, що стоїть за абстрактним іменем. Дослідник доходить висновку про те, що не асоціації слова виникають на основі його сполучуваності, а навпаки, обмежена сполучуваність слова зумовлена його асоціативним потенціалом, наприклад: „проблему ставлять, інтриги плетуть“ і т.ін.[6, с. 75].

Із викладеного вище випливає, що концептуальний аналіз дозволяє отримати відносно достовірне уявлення про сутність кожного окремо взятого концепту й установлює те, яким чином концепти, виражені мовними засобами, створюють картину світу в мовній свідомості окремої людини і в мовній свідомості цілого народу. Концептуальний аналіз спрямований на комплексне вивчення мови, свідомості й культури та виявляється одним із найефективніших способів вивчення семантики прадавніх слів на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Зі сказаного випливає, що концептуальний аналіз можна визнати найбільш адекватним методом реконструкції фрагментів архаїчної картини світу.

Як добре відомо, значення слів у різних мовах не збігаються, оскільки вони відображають і передають спосіб життя й мислення, характерне для певних мовних спільнот. Крім того, значення слів у сучасних мовах не можуть точно передавати семантичні компоненти давніх мов. Тому найбільш прийнятною, як нам видається, є комплексна методика, яка враховує результати дефініційного, контекстуального, етимологічного й концептуального аналізу. Так, аналіз словникових дефініцій, як правило, дозволяє виявити домінуючу ознаку у структурі концептів. Аналіз функціонування лексичних одиниць у контексті дозволяє точніше визначити змістовий обсяг досліджуваних концептів. І нарешті, аналіз етимологічних даних споріднених мов дозволяє розширити уявлення про сутність, яка стоїть за тим чи іншим концептом і, таким чином, уможливує виділення низки додаткових ознак. Саме звернення до етимологічних даних дає змогу вичленувати культурно-специфічні ознаки у структурі концептів. Із аналізу сполучуваності виявляються концептуальні ознаки, що складають зміст концепту. Неможливість звернення до інтуїції носіїв мови й відмінності у світосприйнятті зумовлюють важливість інтерпретації концептів в історико-культурному контексті.

1. Агаркова Н.Е. Исследование *Conceptomanу* в языковой картине мира // Когнитивный анализ слова. – Иркутск: ИГЛУ, 2000. – Вып.2. – С. 98-114.
2. Лапшина С. Семантическая эволюция английского слова (изучение лексики в когнитивном аспекте). – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1998. – 312 с.
3. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1981. – 151 с.
4. Рябцева Н.К. „Вопрос“: прототипическая структура концепта // Логический анализ языка: культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 25-39.
5. Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж, 2001. – 112 с.
6. Чернейко Л.О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки, 1995. – №4. – С. 73- 92.
7. Фрумкина Р.М. Проблема „язык и мышление“ в свете ценностных ориентаций // Язык и когнитивная деятельность. – М., 1989. – С. 45-58.
8. Фрумкина Р.М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии// Известия АН. Серия литературы и языка, 1999. – Т.58. – №1. – С. 34-59.
9. Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. М.: ИНИОН, 1992. – С. 31-62.
10. Хрисонопуло Е.Ю. Концептуализация отношения „включение“ в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Иркутск, 1999. – 196 с.
11. Jackendoff R.S. *Semantics and Cognition*. – Cambridge: MIT Press, 1993. – 365 p.
12. Wierzbicka A. *Lingua mentalis: the semantics of natural language*. – Sydney, 1980. – 268 p.
13. Wierzbicka A. *Semantic Primitives and Lexical Universals // Quaderni di Semantica*. 1989. – Т.10. – №1. – P. 103-121.
14. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through their key-words: English, Russian, Polish, German, Japanese*. – N.Y.: Oxford University Press, 1997. – 369 p.

ТИПОЛОГИЯ И АНАЛИЗ КОНЦЕПТОВ

Михаил Полюжин

Закарпатский государственный университет

В статье рассматривается типология концептов и виды концептуальной информации, а также некоторые способы проведения концептуального анализа. Предложена подробная классификация концептов и описаны их отличия от других структур репрезентации знаний об окружающей действительности. Сделан вывод о том, что концептуальный анализ направлен на выражение смысла концептов, формализацию того, что свойственно интуиции, присутствует в коллективном несознательном и выражается речью. Поэтому наиболее подходящей для исследования значений слов в разных языках является комплексная методика, учитывающая результаты дефиниционного, контекстуального, этимологического и концептуального анализа.

Ключевые слова: типология, концепт, концептуальная информация, концептуальный анализ, комплексная методика, категория, прототип.

A TYPOLOGY OF CONCEPTS AND THEIR ANALYSIS**Mykhaylo Poliuzhyn***Transcarpathian State University*

The paper focuses on the typology of concepts and major kinds of conceptual information as well as certain guidelines for conducting conceptual analysis in the sphere of language lexicon. The existing approaches to the definition of concepts have been expounded.

A minute classification of concepts has been proposed and their salience as structures for representing knowledge about the world has been described. The conclusion is drawn to the effect that conceptual analysis is aimed at revealing the content of concepts, formalization of what is inherent to the overall intuition of language community and unconsciously expressed in speech. Therefore a comprehensive methodology suitable for the study of lexicon is taken to entail elements of definitional, contextual, etymological, and conceptual analyses.

Key words: concepts, typology, conceptual information, conceptual analysis.

Стаття надійшла до редколегії
15.12.2008 р.

Статтю прийнято до друку
02.02.2009 р.